

DE RESTAURATIES VAN HET RIETVELD SCHRÖDERHUIS

EEN REFLECTIE

MARIE-THÉRÈSE VAN THOOR

De Nederlandse Werelderfgoedlijst telt momenteel tien monumenten, waarvan de meeste zijn gerelateerd aan water. Uitzondering zijn de Van Nellefabriek en het enige woonhuis van de tien, het Utrechtse Rietveld Schröderhuis (1924). In 1987 opende dit huis als museumwoning en sinds 2013 maakt het onderdeel uit van de collectie van het Centraal Museum (afb. 1). Voor de inwoners van de stad hoort het huis gewoon bij het straatbeeld van Utrecht. Maar elders in de wereld heeft architect Gerrit Th. Rietveld (1888-1964) met dit ene

huis – en die ene rood-blauwe stoel – gelijke faam verworven als Le Corbusier of Mies van der Rohe. Eind 2015 maakte een Keeping it Modern Grant van de Getty Foundation onderzoek mogelijk naar de restauraties van het huis die waren uitgevoerd in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw.¹ Tot nu toe waren slechts een paar publicaties gewijd aan deze restauraties, alle persoonlijke verslagen van de restauratiearchitect Bertus Mulder (1929).² Het nieuwe onderzoek maakte het mogelijk deze wetenschappelijk te funderen en te verrijken door uitgebreid archiefonderzoek en *oral history*, in de vorm van gesprekken met Mulder.³

In de ontwerpoppvattingen van Rietveld speelde de materialisatie van muren en wanden, in stuc en schil-

▲ 1. Het Rietveld Schröderhuis in Utrecht, Unesco Werelderfgoedmonument sinds 2000, foto Stijn Poelstra 2018 (Centraal Museum, Utrecht (CMU))

2. Aan het begin van de jaren zeventig is de slechte staat van onderhoud van het Rietveld Schröderhuis duidelijk zichtbaar (Het Utrechts Archief)

3. Vlak voor het begin van de eerste restauratie van het Rietveld Schröderhuis zijn grijswaarden en intensiteit van het kleurenschema van het exterieur nog maar moeilijk te herkennen; bovendien zijn de grijzen 'blauwig' geworden (Rietveld Schröder Archief, CMU)

derwerk, een grote rol. Ook bij de restauraties bleken (de problemen met) het stucwerk en de keuze van het kleurenpalet belangrijke punten van aandacht; achteraf gezien geven ze, meer dan de grotere, meer constructieve ingrepen, aanleiding tot deze reflectie. Volgens Mulder verkeert het huis nu in zijn 'definitieve oorspronkelijke staat'; hij heeft er naar eigen zeggen een 'technisch betere Rietveld' van gemaakt.⁴ Hoe verhouden de restauratiewerkzaamheden van Mulder zich tot de waarden van het monument en zijn bouwsubstantie? Is deze 'technisch betere Rietveld' hetzelfde monument als het originele gebouw, en wat is dan nog 'authentiek'? Behalve deze vragen komt in dit artikel ook de rol van de opdrachtgever en de erfgoedinstanties aan de orde. Een huis als het Rietveld Schröderhuis moet vaak geschilderd worden, en in de toekomst zal ongetwijfeld weer een restauratie nodig zijn. Er valt veel voor te zeggen om dan niet slechts op één aspect de nadruk te leggen, maar met een bredere, holistische blik naar deze 'herscheping' van Rietveld te kijken.

HET SCHRÖDERHUIS, WERELDBEROEMD MAAR MET EEN ONZEKER PERSPECTIEF

Rietveld ontwierp het Schröderhuis in nauwe samenwerking met de opdrachtgeefster Truus Schröder-Schräder (1889-1985). Zij wilde een huis dat paste bij haar moderne ideeën over wonen en opvoeden, waarmee ze uitdrukkelijk afstand nam van de destijds gebruikelijke indeling, inrichting en manier van leven in een traditioneel burgerlijk woonhuis. Samen kwamen Rietveld en Schröder tot een ontwerp dat met zijn kleurrijke, dynamische en tegelijk eenvoudige voorkomen een bijzondere plek is gaan innemen in de geschiedenis van het twintigste-eeuwse woonhuis. In november 1925, minder dan een jaar na de bouw, plaatste Theo van Doesburg (1883-1931) een foto van het huis in *De Stijl*, met het bijschrift 'G. Rietveld & Schrader, Maison de Mme Schrader a Utrecht'.⁵ Later, in 1958, sprak Rietveld journaliste Bibeb over zijn contacten met *De Stijl*: '[...] ik werd lid van de Stijlgroep en leerde mensen kennen die net zulke dingen maakten als ik. 't Zat in de lucht. Tot Lissitzky toe die uit Rusland kwam, maakte men het zelfde werk.'⁶ Het huis had al vroeg het imago van hét voorbeeld van Stijlarchitectuur, maar dat is eigenlijk een wat zwaar aangezette kwalificatie. Rietvelds werk had korte tijd zeker overeenkomsten met dat van andere Stijlkunstenaars en hij voelde zich ook betrokken bij deze groep, maar uiterlijk in de tweede helft van de jaren twintig hield hij *De Stijl* ook wel voor gezien.⁷

Truus Schröder bewoonde het Schröderhuis vanaf 1925 ruim zestig jaar; eerst met haar drie kinderen en nadat deze het huis hadden verlaten alleen of soms met huurders. Nadat in 1957 Rietvelds echtgenote Vrouwgien was overleden, trok hij bij Truus in; in het

begin van zijn carrière had Rietveld al enkele jaren in het huis gewerkt (tussen 1924 en 1933), in de ruimte aan de straatzijde op de begane grond, waar oorspronkelijk eigenlijk een garage was gedacht. Hij overleed in het Schröderhuis in juni 1964, Schröder in april 1985.

In de loop der tijd onderging het huis wat veranderingen. In 1936 verbouwde Rietveld de badkamer op de verdieping en maakte hij van de voormalige slaapkamer van Schröder ernaast een keuken. Op deze manier kon zij op de verdieping wonen en waren de kamers beneden geschikt voor verhuur. In hetzelfde jaar ontwierp Rietveld voor Schröder een kamer op het dak, waar zij zich desgewenst kon terugtrekken en onzichtbaar was voor nieuwsgierige blikken van architectuurkenners en ander langslappend publiek. De dakkamer werd met het oog op de eerste grote tentoonstelling over Rietvelds werk, in het Centraal Museum in 1958, weer afgebroken. Zolang hij leefde bepaalde Rietveld zelf wat er aan onderhoud moest gebeuren, op welke manier reparaties werden uitgevoerd en welke kleuren bij de regelmatige schilderbeurten moesten worden gebruikt. Het Utrechtse schildersbedrijf J.F. van Santen schilderde de buitenzijde van het huis in 1963 voor het laatst op Rietvelds eigen aanwijzingen. De eerste schilderbeurt na Rietvelds dood – vermoedelijk eind jaren zestig – voerde Van Santen op precies dezelfde manier uit, tot tevredenheid van mevrouw Schröder. Zij kon het wel waarderen dat Van Santen, die van huis uit eigenlijk autospuitser was, de belangstelling had van Rietveld. Over het schildersbedrijf Van Poppel, dat acht jaar later een gedeelte van het exterieur schilderde, was Truus Schröder juist helemaal niet te spreken.⁸

In de jaren vijftig en zestig waren *De Stijl*, Rietveld en het Schröderhuis opnieuw in de belangstelling gekomen. Er was zelfs sprake van een ware 'revival' van *De Stijl*, die in het buitenland werd gepresenteerd als een nationale Nederlandse stijl.⁹ Het Schröderhuis begon in diezelfde tijd steeds meer gebreken te vertonen en was, zeker na Rietvelds dood, in zeer slechte staat van onderhoud (afb. 2 en 3). Wereldberoemd, maar niet 'oud' genoeg voor een monumentale status en in eigendom van een bejaarde dame, ging het huis een onzekere toekomst tegemoet. Hierin kwam verandering toen in 1970 de Stichting Rietveld Schröder Huis werd opgericht, die het huis drie jaar later van Schröder kocht. Daarmee werd deze stichting verantwoordelijk voor de instandhouding, het onderhoud, de (aanstaande) restauraties en het zekerstellen van een passende toekomstige bestemming van het huis, dat vanaf toen niet meer Schröderhuis maar Rietveld Schröderhuis werd genoemd.¹⁰ Schröder was, mét haar kinderen, aanvankelijk nog zeer betrokken bij de stichting en bij de inhoudelijke keuzes voor de restauraties van het huis. In de stichting zaten deskundigen uit de wereld van de vormgeving en de architectuur zoals Pieter Singelenberg, Hugo Isaac, Alexander Bodon en Willem

Sandberg.¹¹ Mede dankzij de inspanningen van de Stichting Rietveld Schröder Huis kreeg het huis in 1975 de rijksmonumentenstatus en de nodige subsidies, aangevuld met particuliere bijdragen, die restauratie mogelijk maakten. Bertus Mulder kreeg in oktober 1973 opdracht voor de restauratie van het exterieur. In oktober 1983 volgde de opdracht voor de restauratie van het interieur, die pas zou worden uitgevoerd nadat Truus Schröder het huis had verlaten.¹²

De keuze van de stichting viel op Mulder omdat hij het werk van Rietveld kende en begin jaren zestig enkele jaren voor hem had gewerkt. Ervaring met restaureren had hij niet.¹³ Vanuit de gemeentelijke monumentenzorg waren er bezwaren tegen Mulder, omdat hij eerder met een verbouwing 'een monument zou hebben vernield', maar de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) liet weten dat de gemeente zich erbuiten moest houden.¹⁴ Voor de RDMZ was Mulder acceptabel. Vanuit die dienst werd overigens geen supervisor aangesteld, en zou er ook niemand op het werk komen kijken. Er was namelijk niemand die ervaring had met het restaureren van recente architectuur. Volgens Mulder had waarnemend hoofddirecteur Cees van Swighem zijn ambtenaren zelfs verboden om zich ermee te bemoeien. Het volstond dat in de stichting mensen zaten met verstand van moderne architectuur.¹⁵

DE RESTAURATIE VAN HET EXTERIEUR, 1974-1975 ÉN 1978-1979

Het verbaast dan ook niet dat Mulder, in overleg met Truus Schröder, de uitgangspunten voor de restauratie zelf bepaalde, zonder inbreng van monumentenzorg maar met goedkeuring van de stichting. Hij voelde zich niet belemmerd door algemeen aanvaarde uitgangspunten voor restauraties, zoals die in 1964 waren vastgelegd in het Charter van Venetië.¹⁶ Volgens dit charter is de historische gelaagdheid van de bouwsubstantie essentieel voor een monument en zijn restauratie. Schröder en Mulder waren het er daarentegen meteen over eens dat het huis 'naar de meest oorspronkelijke staat' moest worden teruggebracht. Dit zou volgens hen het meest recht doen aan de essentie van het werk van Rietveld, waarbij de ruimtewerking voorop stond.¹⁷

De restauratie van het exterieur werd uitgevoerd tussen maart en september 1974 (afb. 4). Het huis was niet stabiel en kampte met problemen die waren terug te voeren tot de ongewone experimenten met en combinaties van traditionele en moderne materialen (baksteen, staal, beton) en hun eigenschappen. Vocht en roest hadden ernstige schade aan muren en dak veroorzaakt. In zijn bijdrage aan *Het Rietveld Schröderhuis* (2009) en in een recente *Notitie* (2018) beschrijft Mulder hoe hij deze problemen invasief en met eigentijdse materialen en technieken heeft aangepakt. Hij

ging niet te werk als een restauratiearchitect, maar '[...] voor een deel door reconstructie van de vorm op een technisch gezien betere wijze.'¹⁸ Dit zou effect sorteren, want vandaag de dag verkeert het huis constructief nog steeds in goede staat en is er geen sprake van verzakkingen.¹⁹

In 1974 waren het metselwerk en de stuclaag door vocht en roest op veel plekken gescheurd. Bij de behandeling van die problemen werd Mulder geadviseerd door J.F. Geerken van de Stichting Onderzoek en Voorlichting van het stukadoors-, terrazzo- en stelbedrijf. Geerken adviseerde over de werkwijze en de specifieke samenstelling van de materialen. Voor het repareren van de scheuren in het metselwerk gebruikte Mulder een kunststofmortel die werd bestreken met een kunststofdispersie, zodat de raaplaag zou hechten. Waar alleen het stucwerk was gescheurd, werd slechts een nieuwe raaplaag aangebracht. Net als Rietveld liet Mulder de stukadoos vervolgens in de raaplaag schuren.²⁰ In juli en augustus 1974 werden de muren geschilderd. Maar daarmee was de restauratie van het exterieur nog niet voltooid.

Uit het recente onderzoek is gebleken dat de problemen met het stucwerk snel terugkeerden. Het schilderwerk vertoonde weer scheurtjes, de nieuwe stuclaag hechtte niet aan de ondergrond en de verflaag bevatte donkere plekken. Het vernieuwde stucwerk werd daarom in oktober 1975 gedeeltelijk verwijderd en opnieuw behandeld. Maar de haarscheurtjes kwamen ook toen weer terug. Uiteindelijk besloten Mulder en de opdrachtgever eind 1978 de wanden met problemen tot op het metselwerk kaal te maken. Die ondergrond bleek homogeen en van redelijk goede kwaliteit. De eerdere reparaties met kunststofmortel hadden zich dus goed gehouden. Mulders rapportage hierover (1980) bevat een opmerkelijke zin: 'Het verder[e] stucwerk dat tijdens de restauratie is blijven zitten moe[s]t ook verwijderd worden om één homogene stuclaag te verkrijgen en aansluitingsproblemen tussen oud en nieuw werk te vermijden.'²¹ Deze vermelding lijkt te impliceren dat Mulder alle wanden heeft gestript en deze vervolgens opnieuw heeft laten stucen en schilderen, zoals de foto's ook lijken te tonen (afb. 5 en 6). Maar als we die foto's nauwkeuriger bekijken zien we ook delen die gestuct zijn, zoals de borstweringen op de begane grond onder het venster aan de Prins Hendrikklaan. Recentelijk wist Mulder zich te herinneren dat ook op de borstwering onder het keukenvenster en op delen van de witte vlakken van de ingangsevel en achtergevel stuc is blijven zitten (afb. 7).²²

4. Het Rietveld Schröderhuis in de steigers tijdens de restauratie van het exterieur, 1974 (Rietveld Schröder Archief, CMU)

5. In 1979 staat het Rietveld Schröderhuis weer in de steigers nadat de problemen met het stucwerk zijn teruggekeerd. Grote delen van het stuc worden eerst afgebikt, waarna een nieuwe laag wordt aangebracht (Bertus Mulder archief)

6. Het kale metselwerk van de muur aan de Prins Hendriklaan in 1979. Op de borstwering onder het raam van het voormalige atelier van Rietveld (linksonder) is nog stucwerk zichtbaar (Bertus Mulder archief)

7. De witte wand rechts naast de voordeur van het Rietveld Schröderhuis wordt in 1979 alleen aan de bovenzijde afgebikt (Bertus Mulder archief)

HET BEPALEN VAN DE KLEUREN

Nadat de problemen met het stucwerk waren verholpen, werd het huis in 1979 opnieuw geschilderd (afb. 8). Hiervoor gebruikte Mulder een sterke muurverf van Sikkens, Alphatex IQ. Deze dichte verf is volgens hem geschikt voor een huis met een steensmuur, dat aan alle kanten ventileert.²³ Rietveld was na wat experimenten al vroeg uitgekomen bij Alphaverf. Dit bedrijf werd later overgenomen door Sikkens, dat sindsdien al decennia de verf voor het (Rietveld) Schröderhuis levert.²⁴ Mulder heeft herhaaldelijk benadrukt dat het maken van het kleurenschema, in het bijzonder de grijswaarden, voor hem het moeilijkste van de hele restauratie was.²⁵ Voor Rietveld was de reflectie van licht op wanden en in kleuren heel belangrijk. Vanaf

de jaren twintig schreef en sprak hij regelmatig over architectuur en ruimte. In een lezing in 1963 benadrukte hij het belang van de zintuiglijke ervaring van architectuur. Voor de zichtbaarheid van ruimten en vlakken was materie nodig en vooral kleur, omdat de lichtreflectie van materie ontstaat door kleur. Met verschillende grijzen, lichtgrijs of juist heel donker, wilde Rietveld verschillende ruimtelijke effecten bereiken. Daarbij werkte hij niet volgens vaste regels en legde hij de grijzen niet van tevoren vast; er zijn ook geen tekeningen met de originele kleurstellingen overgeleverd. Rietveld bepaalde de definitieve kleuren ter plekke, samen met de schilder.²⁶ Waarschijnlijk werden de compositie en de intensiteit van de grijzen bij elke schilderbeurt opnieuw aangepast. Volgens Mulder

8. Het exterieur van het Rietveld Schröderhuis in een nieuwe kleurencompositie naar ontwerp van Bertus Mulder, foto 1981 (Het Utrechts Archief)

moesten de muren elke vijf jaar worden gerepareerd en overgeschilderd. Dan werden de nieuwe lagen over de bestaande lagen heen geschilderd of, als de verflagen te dik waren, soms ook verwijderd.²⁷ Bestudering van historische foto's van het Schröderhuis uit de periode 1925-1975 bevestigt dat het huis er in de loop van de tijd heel anders was gaan uitzien, en dat de compositie en de kleurkracht van diverse grijze en witte wanden varieerden.

Ook bij het bepalen van het kleurenschema was voor Mulder de mening van Truus Schröder zeer waardevol.²⁸ Hij vertrouwde daarnaast op zijn ervaringen door het werken met Rietveld. Maar hij heeft ook kleurenonderzoek aan het huis verricht. Ondanks het feit dat hij er rekening mee hield dat de vroegste lagen

waarschijnlijk bij latere schilderbeurten waren verwijderd, trof Mulder op bepaalde plekken, zoals op de schoorsteen of op de borstwering onder het keukenraam, nog diverse afwerkklagen en kleuren aan (afb. 9 en 10). Deze monsters heeft hij onderzocht en bij zijn afwegingen betrokken.²⁹ Daarna heeft hij ze weggegooid (afb. 11).³⁰ De stalen onderdelen van het huis zijn geschilderd in geel en zwart; kozijnen, ramen en deuren werden eveneens zwart, en accenten zijn aangebracht in geel, wit, rood en blauw. De kleurencompositie van het stucwerk bouwde Mulder vervolgens op uit vijf tinten grijs en wit. Daarbij heeft hij, zoals hij dat zelf zegt, het vroegere kleurencontrast van het huis hersteld, 'in de geest van Rietveld'.³¹

9. Op verschillende plekken, zoals hier op de schoorsteen, trof Bertus Mulder nog diverse resten stuc en afwerkklagen aan (Bertus Mulder archief)

10. Op de borstwering onder het keukenraam kwamen verschillende tinten grijs tevoorschijn. Bertus Mulder heeft het grijs voor dit vlak gebaseerd op het donkergrijs in de rechterbovenhoek (Bertus Mulder archief)

11. Monsters van stucwerk en kleur werden eerst verzameld en gesorteerd voor het kleurenonderzoek; daarna zijn ze weggegooid (Bertus Mulder archief)

12. De slaapkamer van de dochters Schröder rond 1925, met de bedden in de zogenaamde nachtstand. Het grijs van de verticale strook naast de deur loopt door in de wand van het balkon (Rietveld Schröder Archief, CMU)

13. De slaapkamer van de dochters Schröder in 2018, foto Stijn Poelstra (CMU)

HET INTERIEUR, WEER HETZELFDE, MAAR TOCH ANDERS?

Bij het ontmantelen van de muren op de verdieping in het huis, in 1986, ontdekte Mulder in de voormalige slaapkamer van de dochters Schröder onder een witte verflaag een ander grijs dan hij in 1979 op het aanpalende balkon had laten aanbrengen. Omdat deze muur van binnen naar buiten in dezelfde kleur hoort door te lopen, zoals op historisch beeld is te zien, liet hij ook de buitenzijde van de wand opnieuw schilderen (afb. 12 en 13). Dit had tot gevolg dat hij de héle compositie van grijzen van het exterieur opnieuw maakte.³² Het ging Mulder erom een evenwichtig, harmonieus en onberispelijk beeld te creëren met kleuren en vlakken, waarmee het oorspronkelijke ruimtebeeld werd hersteld. In 1981 had de Stichting Rietveld Schr der Huis besloten dat het uitgangspunt voor de restauratie van het interieur zou moeten zijn om te zijner tijd ‘het huis op abstracte wijze terug te brengen naar de situatie van 1925-1930’.³³ Ook Truus Schr der vond dat het huis na haar dood niet moest worden getoond ‘als ware zij net vertrokken’, maar als manifest van een nieuwe architectuur en een nieuwe manier van wonen. Bij de RDMZ was hiertegen aanvankelijk nog enig protest. Wim Denslagen beargumenteerde dat de toekomstige museumwoning dan voorbij zou gaan aan de geschiedenis van de bewoning door Schr der  n aan Rietvelds

veranderingen in het huis, die immers onderdeel waren van het monument. Zijn protest werd echter ‘overruled’.³⁴

De ongehinderde ruimtelijke beleving die bij het herstel van de situatie 1925-1930 hoorde was het beste zichtbaar op de verdieping, die diende te worden gereconstrueerd naar de oorspronkelijke situatie.³⁵ Het ging Truus wel aan het hart dat de wijzigingen die Rietveld met zo veel liefde voor haar had doorgevoerd zouden moeten worden opgeofferd.³⁶ De traditionele indeling van de begane grond werd niet gewijzigd.

Bertus Mulder was in de loop der jaren zo vertrouwd geraakt met het huis dat hij goed wist waar hij naar oorspronkelijke sporen en andere aanwijzingen moest zoeken voor de reconstructie. Hij ging rigoureuus te werk: de muren werden afgebikt tot de kale baksteen en het plafond werd gesloopt, waarna metselwerk en stucwerk als bij het exterieur konden worden gerepareerd en vernieuwd (afb. 14). Voordat hij het oude stuc liet afvoeren en vernietigen, onderzocht Mulder het op kleur en samenstelling. Daarna mengde stukadoor H. van de Kant het nieuwe stuc in de juiste samenstelling en schuurde hij de raaplaag ‘met jute op een houten bord’ in ronddraaiende bewegingen, om een korrelig effect te krijgen, net als bij Rietveld.³⁷ Omdat het interieur minder vaak was geschilderd dan het exterieur, vond Mulder bij het ‘krabben’ naar onderliggende verf

14. Bij de restauratie van de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis, in 1985-1986, heeft Bertus Mulder wanden en plafond volledig gestript (Bertus Mulder archief)

15. In oktober 2016 liet een stuk stucwerk los van de zuidwand in de studeerkamer op de begane grond van het Rietveld Schröderhuis, foto Edgar Riessen (CMU)

lagen hier meer informatie over de oorspronkelijke kleuren. Deze informatie vormde de basis van zijn nieuwe 'harmonieuze' kleurenschema.³⁸

Mulder zegt nog vaak met trots dat geen vierkante centimeter kleur niet door hem is bepaald. De meeste kleuren zijn in overleg met het laboratorium van Sikkens opnieuw samengesteld. Alleen bij niet-ontmantelde of gereconstrueerde delen van de benedenverdieping, in het bijzonder het voormalige atelier van Rietveld en de kleine studeerkamer, liet Mulder wanden en plafonds overschilderen in de kleuren zoals hij

ze in die ruimten aantrof. Die begane grond was in zijn ogen niet zo essentieel voor de waarde van de architectuur.³⁹ In oktober 2016 liet stucwerk los van een van de wanden van de studeerkamer (afb. 15). Dit bleek een 'blessing in disguise', want het gaf aanleiding om de samenstelling van het stuc te laten onderzoeken door de Technische Universiteit Delft en TNO. Volgens TNO betrof het onderzochte monster mogelijk een restant van het oorspronkelijke pleister.⁴⁰

In 2018 kon op grond van uitgebreid historisch onderzoek en gesprekken met Mulder zelfs worden ver-

ondersteld dat zowel aan het exterieur als op de begane grond in het huis mogelijk nog origineel stuc met afwerkklagen aanwezig is (afb. 16). Daarom hebben TNO en de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL) beperkt vervolgonderzoek uitgevoerd (afb. 17).⁴¹ De uitkomsten van deze onderzoeken bevestigen de veronderstellingen: het Rietveld Schröderhuis bevat nog materiële resten van de buiten- en de binnenschil uit de ‘periode Rietveld’, zij het zeer geconcentreerd op specifieke plekken. Daarnaast kon de SRAL constateren dat delen van de begane grond sinds de restauratie driemaal zijn overgeschilderd, in tinten die afwijken van zowel de periode van de restauratie als van de periode(s) daarvoor.⁴²

WAT IS AUTHENTIEK?

Volgens het nominatiedossier voor de Unesco Werelderfgoedlijst ligt de betekenis van het Rietveld Schröderhuis – als historisch document én als monument –

niet in de bewoningsgeschiedenis, maar in de originaliteit van ideeën en ontwerpconcept. Het is gebouwd als manifest van de principes van De Stijl. Daarom voldoet het huis volgens dit dossier aan alle aspecten van authenticiteit zoals die zijn geformuleerd voor gebouwen van de Moderne Beweging. Het monument is niet alleen authentiek in idee en ontwerp, in vorm, in ruimtelijke organisatie en in uiterlijk. Het huis is ook authentiek in constructie en details, en zelfs in materialen.⁴³

Er is over authenticiteit al veel geschreven, in het bijzonder met betrekking tot modernistische architectuur en de reconstructie van modern erfgoed.⁴⁴ Het reconstrueren van ideeën en ontwerpprincipes als authentieke ingreep vormt een welkome en bruikbare legitimatie waar herstel van de oorspronkelijke materialen en constructies niet of nauwelijks meer mogelijk is. Maar het wringt ook met de eerder genoemde uitgangspunten om een monument met zijn fysieke

16. De zuidwand van de studeerkamer op de begane grond van het Rietveld Schröderhuis, ongedateerde historische opname (Bertus Mulder archief)

hoedanigheden zo veel mogelijk te conserveren en diverse historische tijdlagen te laten zien. In 1994 werden in het *Nara Document on Authenticity* diverse soorten authenticiteit onderscheiden, als gevolg van de grote mondiale culturele diversiteit en de daarmee samenhangende interpretatie van en omgang met erfgoed.⁴⁵ Dit heeft de deur opengezet voor veelzijdige, en vaak persoonlijke interpretaties van erfgoed. Hoe belangrijk en interessant de theoretische discussie over authenticiteit wetenschappelijk ook is, voor de praktijk biedt ze *de facto* geen solide uitgangspunten. Die blijft een opeenstapeling van casuïstiek, zonder duidelijke richting.

Voor Bertus Mulder was het herscheppen van een onberispelijk ruimtebeeld het belangrijkste doel van de restauratie. Het materiaal was daarbij secundair.⁴⁶ Zo begrepen kan het huidige, vernieuwde materiaal inderdaad als ‘authentiek’ worden opgevat. Maar welbeschouwd staat Mulders opvatting haaks op het belang dat Rietveld juist hechtte aan de materialiteit, die immers noodzakelijk was voor de ruimtelijke expressie en beleving van de architectuur. Anderzijds waren de materialen en de kleuren onderhevig aan veroudering en slijtage, hetgeen zijn weerslag had op de intensiteit en de lichtreflectie. Ook de omgeving van het Schröderhuis veranderde in de loop der jaren, en de lichtinval veranderde mee. Dus pleitte bij de restauraties ook veel voor het herstel van de binnen- en de buitenheid in de geest van Rietveld. Zonder documentatie of receptuur was dat al moeilijk. Maar in de toekomst zal dit nog problematischer worden, als er geen architect of ambachtsman meer is die zelf nog met Rietveld heeft gewerkt.

Gelukkig zijn in en aan het huis nog originele stucen afwerkklagen aangetroffen. Om een evenwichtig

beeld te krijgen voor de hele kleurencompositie van (een van) de periode(s) Rietveld moeten de betreffende plekken uitgebreid worden onderzocht op referentiemateriaal. Bij de bovenverdieping en het exterieur zou dat bijna neerkomen op het strippen van de hele ‘laag Mulder’, en dus het verwijderen van een fase die intussen ook deel is gaan uitmaken van de geschiedenis van het huis. Daarbij kan er redelijkerwijs van worden uitgegaan dat Mulders ingrepen zo veel hebben vernietigd, dat daar weinig oorspronkelijk referentiemateriaal meer te vinden zal zijn. De keuzes waarmee de stichting al in 1980 worstelde zullen dus terugkeren: consolidatie van de bestaande situatie, reconstructie van een (of meerdere) fase(n) tussen 1924 en de eigen tijd, óf reconstructie van de situatie van eind jaren twintig op basis van nieuwe gegevens.⁴⁷ Hier kan nog een vierde optie aan worden toegevoegd, namelijk één waarbij aan elk van deze keuzes recht wordt gedaan, telkens op verschillende plekken in het huis.

NIEUW ONDERZOEK

Uit onderzoek naar het museale interieur van het huis is gebleken dat er in 1986-1987 geen vastomlijnd inrichtingsplan lag. Ook bij de inrichting van het museumhuis speelde Bertus Mulder een grote rol. Nauwkeurige fotografische vergelijking van diverse historische periodes levert een beeld op van een inrichtingsconcept dat zeker niet overal consistent is doorgevoerd, maar waar de bewoningsgeschiedenis is uitgebannen.⁴⁸ Truus Schröder wilde na haar dood niet meer zichtbaar zijn in het huis. Maar het was háár huis, zij was de opdrachtgeefster en ze heeft het huis zestig jaar bewoond (afb. 18). Onder de foto in *De Stijl* stond haar naam samen met die van Rietveld. In die periode hadden zij samen het bureau Rietveld & Schröder

17. In 2018 hebben TNO en Stichting Restauratie Atelier Limburg monsters genomen van bepaalde plekken aan het exterieur en in het interieur van het Rietveld Schröderhuis. De foto toont een monster uit de balkonmuur aan de oostgevel (foto auteur)

18. Interieurfoto van de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis in de jaren zeventig; de objecten getuigen van de manier waarop Truus Schröder het huis destijds bewoonde (Bertus Mulder archief)

der. Mulder toont zich in zijn restauraties schatplichtig aan Truus Schröder. Maar de rol van Schröder bij het ontwerp en de inrichting van het huis ligt, net als haar aandeel in het overige oeuvre van Rietveld, nog helemaal open voor onderzoek.⁴⁹

We kunnen de restauraties van het Rietveld Schröderhuis uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw natuurlijk niet helemaal beoordelen volgens huidige maatstaven of uitgangspunten. Zeker bij het exterieur heeft Mulder een pioniersrol moeten vervullen. ‘Niemand kwam op het idee om zich ermee te bemoeien, of op de gedachte het anders te doen’, stelt hij; Mulder deed alles ‘op eigen houtje’.⁵⁰ Het is opmerkelijk dat de monumenteninstanties en de opdrachtgever alle verantwoordelijkheid bij de architect hebben neergelegd en ook onderzoek en documentatie geheel

uit handen hebben gegeven. Ongetwijfeld zullen ze, zoals tegenwoordig gebruikelijk is, bij een toekomstige restauratie van het huis bouwhistorisch en kleurhistorisch onderzoek laten uitvoeren en de uitkomsten van het recente technische en constructieve onderzoek laten meewegen, voordat een architect een visie op het monument ontwikkelt. Maar ze zouden meer recht doen aan het predicaat ‘werelderfgoed’ als niet slechts de materiële geschiedenis van het huis in kaart wordt gebracht en het huidige Rietveld Schröderhuis architectuur- en kunsthistorisch opnieuw wordt geduid. Daarvoor liggen nog veel onderzoeksthema’s open, zoals de historiografie, het huis en De Stijl, de rol en betekenis van Truus Schröder als ontwerper, de bewoningsgeschiedenis en de inrichtingsconcepten voor een museumwoning.

NOTEN

All works by Gerrit Th. Rietveld © Stichting Auteursrechten G.Th. Rietveld c/o Pictoright Amsterdam 2019

1 De *grant* werd verleend aan het Centraal Museum Utrecht, de beheerder van het Rietveld Schröderhuis, dat het onder-

zoek in opdracht heeft gegeven aan de Technische Universiteit Delft (TU Delft).

2 B. Mulder, ‘Het huis als monument’, in: I. van Zijl en B. Mulder, *Het Rietveld Schröderhuis*, Utrecht 2009, 68-93; B. Mulder, ‘Het reconstrueren van gebouwd erfgoed’, in: S. Stroux e.a. (red.), *Reco.mo.mo. Hoe echt is namaak, hoe dierbaar*

is het origineel?, (mei 2011) 2, 46-51. Zie ook de bijdrage van B. Mulder in: R. de Jong, I. van Zijl en B. Mulder, *Rietveld Schröderhuis, Utrecht/(Rietveld Schröder House, Utrecht) The Netherlands*, Utrecht/Zeist 1999, 26-31: <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/965.pdf>

3 De uitkomsten van het onderzoekspro-

- ject zijn verschenen in een publicatie en diverse rapporten. Zie M.T. van Thoor (red.), *Colour, Form and Space. Rietveld Schröder House challenging the Future*, TU Delft 2019: <https://books.bk.tudelft.nl/index.php/press/catalog/book/681>; M.T. van Thoor, *Conclusions and recommendations from the research Colour, Form and Space. Rietveld Schröder House challenging the Future*, Delft 2018, met zes bijlagen betreffende de deelresultaten van technisch en kleurhistorisch onderzoek, uitgevoerd door TU Delft, TNO en de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL).
- 4 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016.
 - 5 *De Stijl* 6 (1924-1925) 10/11, 444. De foto staat onder de tekst 'Het fiasco van Holland op de expositie te Parijs in 1925' door Th. van Doesburg, maar heeft er inhoudelijk geen relatie mee.
 - 6 Bibeb, 'Wij maken maar een achtergrond. Gesprek met architect Rietveld', *Vrij Nederland*, 19 april 1958. Zie ook: I. Nevzgodin, 'Het oosters perspectief – de invloed van Rietveld in de Sovjet-Unie', in: R. Dettingmeijer, M.T. van Thoor en I. van Zijl (red.), *Rietvelds Universum*, Rotterdam 2010, 212-225.
 - 7 De relatie en contacten tussen Rietveld en de andere Stijlleden zijn goed beschreven door Marijke Küper. Zie M. Küper, 'Gerrit Rietveld', in: C. Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht 1982, 263-284, i.b.h. 282-284; M. Küper, 'Gerrit Rietveld', in: C. Blotkamp (red.), *De vervoljaren van De Stijl 1922-1932*, Amsterdam/Antwerpen 1996, 195-240, i.b.h. 215-218 en 237-240.
 - 8 Centraal Museum Utrecht (CMU), Bertus Mulder archief, BM 068, vijf gespreksverslagen, verslag 1, 30 oktober 1973. Het betreft verslagen van gesprekken die Bertus Mulder in 1973 met Truus Schröder voerde, waarbij ook Gerrit-Jan de Rook aanwezig was.
 - 9 Zie I. van Zijl, 'De Stijl als stijl', in: Dettingmeijer, Van Thoor en Van Zijl 2010 (noot 6), 226-249. Rietveld had een belangrijke rol bij diverse tentoonstellingen over De Stijl. In 1964 ontving hij een eredoctoraat aan de TU Delft.
 - 10 CMU, Kopie van de acte van oprichting van de Stichting Rietveld Schröder Huis, Utrecht, 28 augustus 1970.
 - 11 Pieter Singelenberg was architectuurhistoricus en verbonden aan het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht; Hugo Isaac was directeur van de Bijenkorf; Alexander Bodon was architect en Willem Sandberg was voormalig directeur van het Stedelijk Museum Amsterdam.
 - 12 Bertus Mulder archief, ongenummerd, brief van dr. P. Singelenberg, 16 oktober 1973. Archief Stichting Rietveld Schröder Huis (SRSH), verslag bestuursvergadering, 21 december 1983. Truus' dochter Han(neke) Schröder was namens de stichting adviseur bij de restauraties.
 - 13 Bertus Mulder nam de opdracht over van Jan Veroude van de Utrechtse Architec-
tengroep 5, voor Architectuur en Stedebouw.
 - 14 Het 'vernield monument' betrof het gebouw van een studentenparochie aan de Nieuwegracht. M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016. Archief SRSH, verslag bestuursvergadering, 15 oktober 1973.
 - 15 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016, 21 april 2016 en 31 augustus 2017; Mulder 2011 (noot 2), 46; B. Mulder, 'Notitie betreffende de restauratie en reconstructie van het Rietveld Schröderhuis naar aanleiding van het Getty onderzoek door Marie-Thérèse van Thoor', Utrecht 3 april 2018.
 - 16 www.stichtingerm.nl/doc/Charter%20van%20Venetië%20-%20restauratieladder.pdf.
 - 17 Zie ook Mulder 2009 (noot 2).
 - 18 Mulder 2009 (noot 2); Mulder 2018 (noot 15).
 - 19 S. Pasterkamp, *Het Rietveld Schröderhuis, Utrecht. Constructieve analyse*, rapport TU Delft, Delft 2018.
 - 20 Bertus Mulder archief, BM 006, werkplaats voor architectuur bertus mulder, 'Rapport over de gang van zaken met betrekking tot de reparatie van het stucwerk van het Rietveld Schröder Huis', met bijlagen, 10 april 1980; BM 141, bertus mulder architect, 'restauratie rietveld schröder huis', 6 oktober 1975. Zie voor een uitgebreide beschrijving Van Thoor 2019 (noot 3), 17-20.
 - 21 Bertus Mulder archief, BM 006, werkplaats voor architectuur bertus mulder, 'Rapport over de gang van zaken met betrekking tot de reparatie van het stucwerk van het Rietveld Schröder Huis', 10 april 1980. In het nominatiedossier voor de Unesco Werelderfgoedlijst staat dat de behoudzame methode geen houdbare bleek te zijn, zie De Jong, Van Zijl en Mulder 1999 (noot 2), 29.
 - 22 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 31 augustus 2017; Mulder 2018 (noot 15).
 - 23 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 31 augustus 2017; Mulder 2018 (noot 15).
 - 24 Bertus Mulder archief, vijf gespreksverslagen, verslag 1, 30 oktober 1973; archief SRSH, diverse correspondentie. In het archief van Sikkens in Sassenheim is helaas geen documentatie over de periode Rietveld bewaard.
 - 25 Mulder 2009 (noot 2); M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 31 augustus 2017; Mulder 2018 (noot 15).
 - 26 G.T. Rietveld, 'Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur', *De Vrije Bladen* 9 (1932) 7; CMU, Rietveld Schröder Archief (RSA), G.Th. Rietveld, 'Kleur in architectuur', in: *Studiedag Mens, Kleur, Ruimte*, ingericht door de v.b.k.a. Vereniging van Belgische Kleurenadviseurs, Antwerpen 16 november 1963; M.T. van Thoor, 'Factoren van het Zichtbare. Rietvelds ideeën over de vernieuwing van de architectuur', in: Dettingmeijer, Van Thoor en Van Zijl 2010 (noot 6), 154-173. Bertus Mulder archief, vijf gespreksver-
 - slagen, verslag 1, 30 oktober 1973 en verslag 4, 22 november 1973. In de verslagen is bijvoorbeeld opgetekend hoe Rietveld te werk was gegaan bij de bepaling van de grijswaarden van huis Slegers in Velp. Zie ook De Jong, Van Zijl en Mulder 1999 (noot 2), 30.
 - 27 Dan werd de nieuwe laag over de grondverf geschilderd, dat kon de eerste grondlaag zijn, maar ook een nieuwe grondlaag. M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016.
 - 28 Bertus Mulder archief, vijf gespreksverslagen, 30 oktober-29 november 1973.
 - 29 De Jong, Van Zijl en Mulder 1999 (noot 2), 31; Mulder 2018 (noot 15).
 - 30 Mulder zegt dat hij achteraf blij is dat hij alle stukken stuc en kleuren heeft weggegooid, dan kan daar ook geen discussie meer over gaan komen in de toekomst. M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 27 juni 2016.
 - 31 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart en 21 april 2016.
 - 32 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 21 april en 27 juni 2016; Bertus Mulder archief, BM 019, 'De restauratie van het interieur van het Rietveld Schröder Huis', ongedateerd; Mulder 2009 (noot 2), 88-90.
 - 33 Archief SRSH, verslag bestuursvergadering, 18 december 1981.
 - 34 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), DS 6138, Monumentnummer 18329, notitie W.F. Denslagen, Kunsthistorische Afdeling, restauratieadvies, 22 april 1985.
 - 35 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 27 juni 2016.
 - 36 Het keukentje dat Rietveld in de voormalige slaapkamer had gemaakt, maakte weer plaats voor een slaapkamer. Op de begane grond werd een keuken naar oorspronkelijk voorbeeld gereconstrueerd. De badkamer op de verdieping bleef wel gehandhaafd op de manier zoals Rietveld hem in 1936 had verbouwd.
 - 37 Informatie uit telefoongesprek van M.T. van Thoor met H. van de Kant uit Zeist, zomer 2017.
 - 38 Het stucwerk is geschilderd in wit, zwart, geel, blauw en twee kleuren grijs; op het houtwerk en de radiatoren is wit, zwart, rood, geel, geelgroen, blauw en grijs aangebracht.
 - 39 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 11 september 2017.
 - 40 T. Nijland, *TNO-rapport 2017 R10902. Petrografisch onderzoek pleister Rietveld Schröderhuis te Utrecht*, Delft 2017. Zie ook B. Lubelli en R.P.J. van Hees, *Onderzoek naar het pleisterwerk van het Rietveld Schröder Huis*, rapport TU Delft, Delft 2017.
 - 41 T. Nijland, Petrographic investigation of the plasters & renders from the Rietveld-Schröderhuis, Utrecht, rapport TNO, Delft 2018; A. Friedrichs, C. Junge en N. van der Woude, *Beperkt kleurhistorisch onderzoek Rietveld-Schröderhuis*, rapport SRAL, Maastricht 2018.
 - 42 Hoewel Mulder de kleuren in overleg

- met Sikkens bepaalde, is hiervan over de periode van de restauraties geen documentatie meer voorhanden. Na de restauraties heeft Mulder de receptuur laten vastleggen door Sikkens. De recent beschikbaar gekomen archiefstukken daarover betreffen de jaren 1992, 2004 en 2010. Zie voor gedetailleerde informatie hierover Van Thoor 2019 (noot 3).
- 43 De Jong, Van Zijl en Mulder 1999 (noot 2), 16-17.
- 44 Zie bijvoorbeeld D. van den Heuvel e.a. (red.), *The Challenge of Change. Dealing with the Legacy of the Modern Movement. Proceedings of the 10th International DO-COMOMO Conference*, Delft 2008; W. Den-
 slagen, 'Authenticiteit en spiritualiteit', *Bulletin KNOB* 109 (2010) 4, 135-140; Stroux e.a. 2011 (noot 2); B.G. Marino, 'La materia dell'architettura, l'architettura della materia', in: A. Alveta en B.G. Marino (red.), *Restauro e riqualificazione del centro storico di Napoli patrimonio dell'UNESCO, tra conservazione e progetto*, Napoli 2012, 97-139.
 45 www.icomos.org/charters/nara-e.pdf. Zie ook: H. Stovel, 'Origins and Influence of the Nara Document on Authenticity', *APT Bulletin* 39 (2008) 2/3, 9-17.
 46 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016.
 47 Archief SRSB, verslag bestuursvergadering, 2 en 25 juni, en 3 oktober 1980.
 48 N. Dubois, 'The house of Truus Schröder. From home to museum house', in: Van Thoor 2019 (noot 3), 54-89.
 49 Aan de persoon Truus Schröder is recentelijk aandacht geschonken in: J. van Geel, *I love you, Rietveld*, Amsterdam 2018. Jessica van Geel heeft daarbij gebruik gemaakt van de persoonlijke archieven van Schröder, die nieuwe aanknopingspunten bieden voor onderzoek naar de ontwerper Truus Schröder.
 50 M.T. van Thoor in gesprek met B. Mulder, 25 maart 2016.

DR. M.T. VAN THOOR is architectuurhistoricus en universitair hoofddocent bij de leerstoel Heritage & Values

aan de Technische Universiteit Delft. Sinds 2011 is zij hoofdredacteur van het *Bulletin KNOB*.

THE RESTORATIONS OF THE RIETVELD SCHRÖDER HOUSE A REFLECTION

MARIE-THÉRÈSE VAN THOOR

The Rietveld Schröder House (1924) in Utrecht is the only private home among the ten UNESCO World Heritage sites in the Netherlands. In 1987 it was opened to the public as a museum house and since 2013 it has been part of the collection of Utrecht's Centraal Museum. The world-famous house was designed by the architect Gerrit T. Rietveld (1888-1964) in close collaboration with the client, Truus Schröder-Schräder (1889-1985). During the 1970s and '80s the house was comprehensively restored by the architect Bertus Mulder (b. 1929), who had worked with Rietveld for a brief period in the early 1960s. Thanks to a Keeping it Modern Grant from the Getty Foundation these restorations have now been put on a sound scientific footing by means of archival research, technical analysis and oral history.

The materialization of internal and external walls, in plasterwork and paintwork, was a crucial aspect of Rietveld's design ideas. Unsurprisingly, problems with the plaster and the choice of colour scheme turned out to be key areas of concern in the restorations. During the restoration of the exterior, Mulder largely stripped back the external skin of the house. Although he investigated the composition of the existing plaster, the finishing coats and the colours, this can no longer be verified because no samples or documentation relating to these matters were preserved. Mulder consulted experts about the composition of the restoration plaster, but he determined the new colour scheme himself, relying on his familiarity with Rietveld's work and use of

colour. Mulder and Mrs Schröder were both very keen for the restoration to restore the house as much as possible to its original condition in the 1920s. When it came to the restoration of the interior, which was carried out after Schröder's death in 1985, Mulder and the client, Stichting Rietveld Schröderhuis, adopted the same guiding principle. The key concerns were not the history of the house and its occupation, but Rietveld's original design and his ideas about space. Accordingly, the upper floor was completely stripped back and its inner skin fully renovated. Remarkably, the heritage agencies did not take issue with this approach and nor did they supervise the work.

During the recent research project, remnants of the original plaster and finishing coats dating from one or another of the Rietveld 'periods' were discovered on external wall surfaces and in a couple of ground-floor rooms. These provide possible starting points for material research for a subsequent restoration. The article reflects on the various meanings of the concept of authenticity that are employed to legitimize certain choices in restoration work. They contribute to casuistry, but offer no clear guiding principles for restorations. Instead of emphasizing a single aspect, there is much to be said for taking a broader, holistic view of this 'recreation' of Rietveld. And for that there are any number of research themes worth pursuing, such as the historiography, the house and De Stijl, the role and significance of Truus Schröder as designer, the occupational history, and furnishing concepts for a museum house.